

УДК 811.161.1'243'271.12:378.147.091.33

<http://orcid.org/0000-0001-9238-7182>

<http://orcid.org/0000-0002-4333-0590>

<http://orcid.org/0000-0002-7617-8038>

ПРОБЛЕМИ НАВЧАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ-ІНОФОНІВ

*Бурякова О.С., канд. філол. наук,
Валіт О.С., канд. філол. наук,
Лагута Т.М., канд. філол. наук (Харків)*

У статті розглянуто деякі проблеми навчання російської мовленнєвої культури студентів-інофонів. Описано труднощі в засвоєнні норм російського мовлення. Вони зумовлені не тільки інтерферуючим впливом системи рідної чи іншої іноземної мови, носієм якої є студент, але і специфікою норм російської мови, особливостями функціонування російської літературної мови в сучасному комунікативному середовищі. Зазначені труднощі можуть зумовлюватися такими чинниками, як асиметрія узуальної та літературної норм; широка варіативність і об'єктивні хитання російської літературної норми; спотворення норми російськомовними мовцями, у середовищі яких студенти-іноземці засвоюють російську мову; сучасний стан російської мовленнєвої культури, і зокрема, лібералізація російського мовлення; тип мовного середовища, у якому відбувається навчання іноземних студентів російської мови. З'ясовано причини перешкод в оволодінні культурою нерідного мовлення на високому рівні.

Ключові слова: варіативність, інофон, мовленнєва культура, норма, російська мова як іноземна.

Бурякова Е.С., Валит Е.С., Лагута Т.Н. Проблемы обучения русской речевой культуре студентов-инофонов. В статье рассмотрены некоторые проблемы обучения русской речевой культуре студентов-инофонов. Описаны трудности в усвоении норм русской речи. Они обусловлены не только интерферирующим влиянием системы родного или другого иностранного языка, носителем которого является студент, но и спецификой норм русского языка, особенностями функционирования русского литературного языка в современной коммуникативной среде. Указанные

трудности могут быть обусловлены такими факторами, как асимметрия узуальной и литературной норм; широкая вариативность и объективные колебания русской литературной нормы; искажение нормы русскоязычными говорящими, в среде которых студенты-иностранцы усваивают русский язык; современное состояние русской речевой культуры, и в частности, либерализация русской речи; тип языковой среды, в которой происходит обучение иностранных студентов русскому языку. Выяснены причины помех в овладении культурой народной речи на высоком уровне.

Ключевые слова: вариантность, инофон, норма, речевая культура, русский язык как иностранный.

Buryakova E.S., Valit E.S., Laguta T.M. The issues of teaching Russian speech culture to students-inophones. Some issues of teaching the Russian speech culture to students-inophones have been examined in the article. The difficulties of assimilating Russian speech standards have been described. They are caused not only by interfering influence of the student's native language system but also by the specifics of Russian language standards, the peculiarities of functioning the Russian literary language in the modern communicative environment. The specified difficulties may be due to such factors as asymmetry of usual and literary norms; wide variability and objective fluctuations of the Russian literary norm; distortion of norms by Russian language speakers whose language students-inophones are learning; current state of the Russian speech culture, and in particular, liberalization of the Russian speech; type of the language environment in which training Russian to foreign students is carried out. The reasons of hindrances in mastering culture of the foreigners' speech at the high level have been found out. The alternativeness of norms is the integral attribute of any national language owing to objective laws of the language system development. The existence of alternative norms in the language can create for its carriers certain complications in the course of speech communication, in particular, communicants have difficulty in choosing a correct and stylistically-motivated option from the components forming correlative alternative pairs or varieties. The inadequate choice of any alternative form leads to speech mistakes. To eliminate errors in the students' speech, we suggest to use dictionaries with the norms of a stress and pronunciation; to learn by heart verses and prose, proverbs, sayings, riddles where the word was fixed in a phraseological context and the correct stress is supported by a rhyme and rhythm; to make instructions of words which it is necessary to pay special attention to and remember; stress should be practiced repeatedly.

Key words: inophones, norm, Russian as a foreign language, speech culture, variation.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Удосконалення російського мовлення іноземних студентів залишається одним із найважливіших і актуальних питань методики викладання російської мови як іноземної, оскільки мовна та мовленнєва компетенція передбачає, у тому числі, володіння культурою нерідного мовлення на високому рівні. Залучення студентів до культури нерідного мовлення починається із засвоєння норм мови, що вивчається. Студенти, які вивчають російську мову як іноземну, повинні правильно розуміти унормоване російське мовлення та його загальноприйняті ситуативні варіанти.

На початковому етапі навчання іноземної мови інофони користуються уміннями й навичками, отриманими на ґрунті рідної мови, що спричиняє певні труднощі у навчанні норм нерідного мовлення. Проте труднощі у засвоєнні нормативного російського мовлення студентами-іноземцями зумовлені не тільки інтерферуючим впливом системи рідної чи іншої іноземної мови, носієм якої є студент, але і специфікою норм російської мови, особливостями функціонування російської літературної мови в сучасному комунікативному середовищі. Зазначені труднощі можуть зумовлюватися такими чинниками, як: 1) асиметрія узуальної та літературної норм; 2) широка варіативність і об'єктивні хитання російської літературної норми; 3) спотворення норми російськомовними мовцями, у середовищі яких студенти-іноземці засвоюють російську мову; 4) сучасний стан російської мовленнєвої культури, і зокрема, лібералізація російського мовлення; 5) тип мовного середовища (титульне або не титульне мовне середовище), у якому відбувається навчання іноземних студентів російської мови.

Мета нашої статті – розглянути зазначені чинники з урахуванням їхнього впливу на процес оволодіння культурою російського мовлення іноземними студентами.

Актуальність запропонованого дослідження зумовлена пошуком ефективних шляхів підвищення рівня мовних знань іноземних студентів, розвитку їхньої мовленнєвої культури, подолання труднощів у засвоєнні нормативного російського мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Центральним поняттям теорії мовленнєвої культури є поняття «норма». У лінгвістичній традиції існує подвійне тлумачення норми, що виявляється в розмежуванні дескриптивної та прескриптивної

норм. Дескриптивну норму мовознавці розуміють як описову норму, тобто те, як традиційно використовуються елементи тієї чи іншої мови в мовленні її носіїв. Прескриптивну норму тлумачать як норму-припис, тобто те, як слід уживати одиниці певної мови в унормованому мовленні.

Таке подвійне розуміння норми бере початок із праць лінгвістів середини минулого століття й, зокрема, із наукових робіт Е. Косеріу. Подібне тлумачення норми представлено в роботах французьких лінгвістів із т. зв. «групи μ » – Жака Дюбуа та інших [1: 50].

З поняттями дескриптивної та прескриптивної норм співвідносяться поняття «мовна норма» й «літературна норма». Літературну норму кваліфікують як окремий випадок прояву мовної норми. М.М. Семенюк розуміє мовну норму як «сукупність колективних традиційних реалізацій структурних потенцій мовної системи» (переклад наш – Б.О., В.О., Л.Т.) [5: 565].

Таким чином, слід розрізнати норму-традицію (за іншою термінологією, мовну норму, узуальну норму) і норму-еталон (літературну норму). Іноземний студент, який вивчає російську мову, свідомо засвоює зразкові правила вживання мови, зафіксовані в нормативних словниках-довідниках. Проте під час мовленнєвого спілкування з носіями мови іноземний студент зустрічається з певними відхиленнями від літературної норми, оскільки мовлення носія мови регламентується не тільки кодифікованими літературними, але й узуальними нормами, що допускають ненормативні (за критеріями еталонного мовлення) реалізації мовної системи. Асиметрія узуальних (мовних) і літературних норм є своєрідною перешкодою до оволодіння культурою російського мовлення іноземними студентами.

Ще однією причиною, яка перешкоджає студенту-іноземцю правильно й точно обрати необхідні для вживання в певній ситуації мовні одиниці, є варіантність норм російської мови.

Варіантність норм – це невід’ємна риса будь-якої національної мови, що існує внаслідок об’єктивних законів розвитку мовної системи. У кожній мові на певному етапі її існування функціонують архетипи й неотипи як варіантні форми. Архетип, за визначенням О.О. Локієва, – це напрацьований базис, а неотип – надбудова, що «під час свого ствердження й розвитку стане архетипом і зіллється з базисом» (переклад наш – Б.О., В.О., Л.Т.) [4: 90]).

Варіантність норми специфічно виявляється в різних мовах, що певною мірою залежить від морфологічного типу мови. Російська мова належить до фузійних (флексивних) мов із переважанням синтетизму, що значно розширює можливості нормативного варіювання у словотворі та словозміні. Окрім того, наявність у російській мові рухомого різномісного словесного наголосу зумовлює появу варіантів акцентологічних норм (*маркетинг* і *маркетинг*, *кружится* і *кружится*, *пиццерия* і *пиццерия*).

Орфоепічні, акцентологічні, лексичні, фразеологічні, дериваційні та морфологічні варіанти класифікуються за належністю до різних мовних рівнів. Разом із тим варіантність норм припускає варіювання слів та їхніх форм: варіації слів за місцем наголосу належать до акцентних варіантів (*компас* – літературна норма, *компас* – у моряків), варіації слів за звуковим складом – до орфоепічних варіантів (*огнь* – *огонь*, *глас* – *голос*, *завоевание* – *завоеваньє*), дериваційні варіанти слова розрізняються словотворчими афіксами (*туристский* – *туристический*, *двусторонний* – *двухсторонний*, *стандартизовать* – *стандартизировать*), морфологічні варіанти слова (*спазм* – *спазма*, *сыра* – *сыру*, *в отпуске* – *в отпуску*) – формотворчими афіксами тощо.

У російській мові форми, що допускають варіантне використання в мовленні, оцінюються за шкалою нормативності (правильна / допустима / неправильна), за стилістичною шкалою (нейтральна – з нульовим стилістичним забарвленням / книжна / розмовна / просторічна), за часовою шкалою (сучасна / що застаріває / застаріла). Для оцінки правильності варіантних форм російської мови недостатньо застосування дихотомічної шкали «правильно (норма) – неправильно (помилка)», оскільки ця шкала не враховує широку варіантність одиниць, що використовуються в російському мовленні.

Таким чином, для оцінки нормативності варіантних форм, уживаних у мовленні носіїв російської мови, потрібна шкала, що має не один пороговий перехід «правильно – неправильно», а кілька. Варіантні форми, що розрізняються стильовою належністю, також оцінюються за багаточленною шкалою, наприклад, *родина* (нейтральний варіант) – *Отчизна* (стилістично маркований варіант), *наказание* (нейтральний варіант) – *кара* (стилістично маркований варіант), та інші.

Варіантні форми, функціонування яких обмежене певними тимчасовими межами, утворюють корелятивні пари «сучасний варіант – варіант, що застаріває» (*сейчас – ныне*) і «сучасний варіант – застарілий варіант» (*рассказать – поведать, увидеть – узреть*) і, відповідно, оцінюються за шкалою з кількома граничними рівнями.

Виклад основного матеріалу. Під час навчання культури іншомовного мовленнєвого спілкування зазначені труднощі зростають у кілька разів, оскільки іноземні студенти не можуть адекватно обрати нормативний і стилістично доречний варіант слова для використання в мовленні внаслідок недостатньої сформованості навичок правильної вимови, формотворення, уживання слів у їхньому загальновідомому значенні й поширеній сполучуваності, а також через відсутність знань про стилістично-функціональні відмінності компонентів варіантних пар.

Нормативна варіантність слів становить особливу складність для студентів-турків, азербайджанців, туркменів і студентів-китайців. Тюркомовні студенти є носіями суфігуючих мов аглютинативного складу, де відсутні флексії, а словозмінні, або флективні, значення виражаються за допомогою суфіксів. При цьому в тюркських мовах кожен суфікс має тільки одне лексико-граматичне або граматичне значення, і кожному значенню відповідає тільки один суфікс. Вивчаючи одну з фузійних мов (у нашому випадку російську), студенти зустрічаються з багатозначністю афіксів (як словотворчих, так і словозмінних) і значним варіюванням норм у словотворі і словозміні, що не входить у мовний досвід носіїв тюркських мов.

Китайські студенти є носіями кореневої ізолюючої мови, що за своєю морфологічною будовою суттєво відрізняється від фузійної (а саме російської) мови. У кореневої ізолюючих мовах як самостійні і службові слова функціонують односкладові кореневі морфеми, у зв'язку з чим щодо лексичних одиниць цих мов використовується термін «слова-корені» («слова-морфеми»). Ці слова-корені у своєму поєднанні утворюють різні варіанти слів. Односкладові слова при цьому мають граматичну закінченість, оскільки мовам цього типу властиві відсутність форм словозміни й переважне використання порядку слів для вираження граматичних значень. У фузійних мовах переважають похідні слова, що, крім кореневої морфеми, містять службові морфеми різних типів (словотворчі морфеми з дериваційним

значенням і словозміні морфеми з реляційним значенням), і широко використовується внутрішня й зовнішня флексія для вираження граматичного значення. Освоюючи мову флективного типу (російську), китайські студенти натрапляють на граматичну полісемію та омонімію, що проявляється, зокрема, у нестандартності афіксів (коли один і той самий афікс у різних словах може виражати різні граматичні значення й одне те саме граматичне значення може передаватися за допомогою різних афіксів) і у фонетичному збігові формотворчих і словотворчих афіксів. Через описані формально-структурні відмінності російської та китайської мов морфемна будова слова і способи вираження граматичного значення в російській мові суттєво ускладнюють її освоєння студентами-китайцями. Китайські студенти можуть завчити одну нормативну форму того чи іншого слова й зазнають труднощів у вивченні формальних варіантів слів, що з'являються внаслідок варіювання норм російської мови.

Для турків, азербайджанців, туркменів певні труднощі становлять акцентологічні норми російської мови, оскільки в тюркських мовах словесний наголос є фіксованим одномісним, він локалізований на кінцевому складі слова. Крім того, у тюркських словах наголошені й ненаголошені голосні мало різняться, їхня сила і тривалість майже однакові на відміну від російської мови, де наголошений голосний вимовляється з більшою силою, більшою тривалістю й більш виразною артикуляцією. Унаслідок розглянутих причин у російському мовленні тюркомовних студентів спостерігаються відхилення від акцентологічних норм, що пояснюється не тільки інтерферуючим впливом рідної мови (наприклад, зсув на останній склад наголосу, що в російському слові падає на інший склад: *корéнь* замість *кóрень*, *факéл* замість *фа́кел* і под.), але і явищами акцентологічної гіперкорекції (наприклад, зсув на перший склад наголосу, що в наведеному російському слові згідно з нормою падає на останній склад: *пéриод* замість *пе́риод*, *і́наче* замість *и́на́че* і под.). Кількість подібних відхилень, безумовно, зростає під час вивчення турками, азербайджанцями, туркменами варіативних акцентних форм.

Висновки. Таким чином, ми розглянули основні труднощі в засвоєнні нормативного російського мовлення студентами-іноземцями й дійшли висновку, що вони спричинені асиметрією узуальної та літературної норм, значною варіативністю й об'єктивними

хитаннями російської літературної норми, спотворенням норми російськомовними мовцями, сучасним станом російської мовленнєвої культури, а також типом мовного середовища, у якому відбувається навчання іноземних студентів російської мови. Аби усунути помилки в мовленні студентів, пропонуємо використовувати на заняттях словники з нормами наголосу й вимови; вивчати напам'ять вірші і прозу, прислів'я, приказки, загадки, де слово закріпилося у фразеологічному контексті і правильний наголос підтримується римою, ритмом; складати пам'ятки слів, на які слід звернути особливу увагу й запам'ятати; наголоси слід відпрацьовувати багаторазово.

Перспективи подальших наукових досліджень ми вбачаємо у проведенні всебічного і ґрунтовного аналізу помилок у російському мовленні студентів-інофонів та в описі методичних шляхів їх подолання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюбуа Ж. Общая риторика / [Ж. Дюбуа, Ф. Эделин, Ж.-М. Клинкаенберг и др.]; общ. ред. А.К. Авеличева. – М. : КомКнига, 2006. – 380 с.
2. Косериу Э. Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения) / Э. Косериу // Новое в лингвистике. – Вып. 3. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1963. – С. 143–343.
3. Крысин Л.П. Русская литературная норма и современная речевая практика / Л.П. Крысин // Русский язык в научном освещении. – № 2 (14). – М. : Языки славянской культуры, 2007. – С. 5–17.
4. Локиев А.А. Архетип и стереотип в поэзии. Лекция для литературных собраний / А.А. Локиев // Психология и педагогика чтения : сб. материалов. – Вып. 2. – СПб. : Intermedika, 2012. – С. 88–100.
5. Семенюк Н.Н. Формирование литературных норм и типы кодифицированных процессов / Н.Н. Семенюк // Языковая норма. Типология нормализационных процессов. – М. : Институт языкознания РАН, 1996. – С. 23–48.
6. Фаска Г. Норма серболужицкого (литературного) языка и ее кодификация / Г. Фаска // Проблемы нормы в славянских литературных языках в синхронном и диахронном аспектах. – М. : Наука, 1976. – С. 93–106.